

РИЗИЧНИ ПРОИЗВОДИ И ПРЕВЕНЦИЈА КРИМИНАЛА КРОЗ ДИЗАЈНИРАЊЕ ПРОИЗВОДА**

Сажетак: Поједини производи подложнији су крађама због одређених својих карактеристика. У литератури која је посвећена ситуационој превенцији криминала већ је указано на опште карактеристике тих производа због којих постоји већи ризик да они буду мета учинилаца кривичних дела, а те карактеристике познате су под акронимом „CRAVED”. Такође, поједини истраживачи указали су и на опште карактеристике које треба да помогну у заштити ризичних производа од напада и које треба да помогну у одвраћању преступника од њихове крађе, а оне су познате под акронимом „IN SAFE HANDS”. Под утицајем тих препорука у превенцији криминала се све више указује на значај дизајнирања производа и окружења како би се смањило ризик од вршења кривичних дела и побољшала заштита рањивих производа од крађе. Због тога је оправдано да се у пракси у склопу анализе криминала ради на откривању производа који су мета напада преступника, као и да се ради на идентификовању њихових карактеристика како би се пронашле одговарајуће мере заштите. Те мере заштите треба да буду јасно дефинисане у сарадњи полиције са произвођачима рањивих производа, а уз подршку надлежних државних органа, представника потрошача и других заинтересованих субјеката. Истовремено, неопходно је у склопу анализе криминала радити на откривању и оних производа који се злоупотребљавају за вршење кривичних дела. Чини се да је такав приступ још увек недовољно развијен у пракси превенције криминала.

Кључне речи: криминал, превенција, ризични производи, дизајн

Интензиван развој ситуационе превенције последњих деценија XX века, који је подстакнут у значајној мери двема криминолошким теоријама – теоријом рутинских активности и теоријом рационалног избора, довео је до уобичавања два приступа у превентивном деловању. Први приступ на пољу си-

* slavisa.vukovic@kpu.edu.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција“ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду.

туационе превенције познат је под називом Превенција криминала кроз дизајн средине (окружења), док је други приступ познат под називом Превенција криминала кроз дизајн производа. Наравно, реч је о два шира приступа која комбинују већи број основних техника од укупно 25 техника колико је до сада дефинисано у оквиру ситуационе превенције криминала. И док је превенција криминала кроз дизајн средине знатно више заступљена у теоријским и емпиријским истраживањима, чини се да је други приступ усмерен ка дизајнирању производа у мањој мери заступљен. Отуда постоји потреба да се тај приступ не само више афирмише, већ и да се кроз многобројна научна истраживања потврди његов значај у политици превенције криминала у целини. У оба наведена превентивна приступа до изражаја долазе могућности ангажовања субјеката из недржавног сектора, с тим што је учешће приватног сектора у превенцији криминала кроз дизајн производа посебно изражено. Реч је о привредним субјектима који производе одређена средства и уређаје који су често на мети напада учинилаца кривичних дела или их они користе за вршење кривичних дела.

Чини се да ће даљи развој ситуационе превенције криминала бити у највећој мери препознатљив по наведеним приступима. На то упућује у литератури дуго присутна илустрација троугла за анализу криминала који чине учинилац (преступник), мета напада и место (окружење) напада. Можда би се у овом контексту могло говорити не само о троуглу, већ о квадрату за анализу криминала, јер има пуно оправдања да се анализи средстава која се користе за вршење кривичних дела поклони посебна пажња. Наиме, полазећи од дефиниције ситуационе превенције криминала, по којој она обухвата све технике усмерене ка отклањању или смањивању физичких прилика за вршење кривичних дела јасно је да се то може постићи углавном кроз наведена два приступа – кроз промене у географској микро локацији која се показала као прикладна за учиниоце кривичних дела и кроз промене усмерене ка добрима која су често на мети учинилаца кривичних дела и предметима која они користе у вршењу кривичних дела. У том смислу чини се логичним да разматрања могућности превенције криминала кроз дизајн производа треба усмеравати у два правца: ка идентификовању производа који су објекат напада учинилаца кривичних дела и њихових карактеристика, као и идентификовању производа који се користе за вршење кривичних дела.

Ризични производи који су објекат напада учинилаца кривичних дела

Када су описали теорију рутинских активности пре четири деценије Коен и Фелсон (Cohen & Felson, 1979) су указали на три елемента који омогућавају вршење кривичних дела, а то су: подесна мета, мотивисан нападач и одсуство способног чувара. Они су дефинисали подесну мету преко акронима VI-VA у смислу њене вредности (value), инерције (inertia), видљивости (visibility) и доступности (accessibility), што је постало примењиво не само на мете крађе, већ и на жртве силовања и разбојништава. Касније су те карактеристике дру-

гачије дефинисане узимајући у обзир мотиве преступника. Уочено је да већина производа који се налазе на мети крадљиваца има одређене карактеристике због којих су чешће предмет присвајања него неки други производи, односно ти производи су: погодни за скривање (*concealable*), погодни за одношење (*removable*), доступни (*available*), вредни (*valuable*), погодни за уживање (*enjoyable*) и расположиви (*disposable*), па се отуда према почетним словима наведених речи за такве производе користи скраћеница „CRAVED” (пожељни) (Clarke, 1999). Због тих карактеристика најчешће су на мети напада учинилаца кривичних дела лични електронски производи које грађани обично носе са собом, попут мобилних телефона, таблета, лап топ рачунара, затим новац, платне картице, накит, сатови, лични документи, предмети који се налазе у становима грађана (телевизори, DVD плејери, десктоп рачунари, музички уређаји, стара и уметничка дела), возила, делови возила и алати (Bowers & Johnson, 2013). Када је реч о трговинским радњама у њима постоје увек актуелне ствари за крађу, почев од цигарета, алкохолних пића, одеће и обуће, CD-а, DVD-а и сличних производа.

Поред наведених карактеристика производа који их чине привлачним за крадљивце постоје и други фактори који утичу на крађу одређене врсте производа. Међу њима могу се издвојити животни циклус производа, одређени типови и модели производа, типови извршених кривичних дела, методе крађе, географско подручје и временски период (Bowers & Johnson, 2013: 23). Са засићењем тржишта као фазом животног циклуса производа вероватно ће доћи до смањивања крађе тог производа за разлику од ране фазе у којој се производ појављује на тржишту и када је примамљив за крађу. Занимљиво би било утврдити не само који су производи чешће на мети напада, већ и утврдити са којим производима у комбинацији је евентуално повезан тај производ. Подаци о тим производима могу се пронаћи у документима полиције, пре свега пријавама грађана о извршеним крађама, под условом да полицијски службеници редовно поклањају пажњу свим релевантним карактеристикама тих производа и да их савесно бележе. У те сврхе било би значајно да постоји и одговарајући формулар у који би се уносили подаци о противправно присвојеним предметима. Наравно, значајно је и да подносиоци пријава знају да пруже релевантне податке о предметима који су им украдени, што не мора увек бити случај. Само оне евиденције које садрже све релевантне податке о украденим производима могу омогућити идентификовање ризичних производа, њихове врсте, типа, модела и других карактеристика на основу којих се може приступити формулисању одговарајућих препорука како би се ти производи учинили мање интересантним за крађу. Нема сумње да произвођачи тако идентификованих производа могу пружити корисне предлоге за смањење ризика од крађе, али не треба изгубити из вида да они нису увек заинтересовани за сарадњу у том погледу.

Развијеност тржишта крадених добара фактор је који утиче на повећање броја крађа оних производа који су тражени и који се могу лако продати на том илегалном тржишту. Неопходно је да полиција у партнерству са другим субјектима у локалној заједници ради на откривању тих илегалних тржишта и

њиховом уклањању. У процењивању присуства и развијености тих тржишта полиција се ослања на сазнања грађана, посебно трговаца одређеном врстом производа која је на мети напада, затим на сазнања оперативних веза (информатора и сарадника), учинилаца кривичних дела (некадашњих осуђиваних лица, као и лица за која се сумња да врше кривична дела иако нису осуђивана), као и сазнања припадника полиције са других подручја на којима су успешно откривена и уклоњена тржишта украдених добара. Значајну улогу у откривању сумњивих активности и крадених производа могу имати и информације до којих се може доћи преко друштвених мрежа. Бауерс и Џонсон (Bowers & Johnson, 2013) указују да се тржишта украдених производа обично налазе се на подручјима која су мање економски развијена и прилично близу места на којима је крађа извршена. Они подсећају да значајни извори информација могу бити извештаји продаваца, нарочито оних у залагаоницама, са којима полиција треба да има добру сарадњу у откривању украдених ствари и спровођењу прикривених операција замки. Ипак, интернет сајтови као што су eBay, Craigslist и Amazon пружају могућност продаје украдених производа, јер се на њима не тражи доказ власништва над производима који се желе продати (Bowers & Johnson, 2013).

Да уклањање илегалних тржишта мора бити саставни део стратегије за смањивање ризика од крађе појединих производа указује ноторна чињеница да већина провалника и учинилаца других кривичних дела којима се противправно присвајају одређени производи чини та кривична дела како би њиховом продајом на илегалном тржишту дошли до новца. Да би дошли до новца ти учиниоци кривичних дела морају украсти вредне ствари, а затим их продати како би тако стеченим новцем остварили своје циљеве (нпр. куповина дрога или алкохола). У том смислу Мајкл Сатон (Michael Sutton) подсећа да се погледи полиције и тужилаца често разликују од крадљиваца. За полицију и тужилаштво таква активност обухвата два кривична дела – крађу и примање украдених ствари, док се са становишта оног који је украо одређене производе активност завршава онда када он оствари крајњи циљ захваљујући новцу до којег је дошао продајом украдене ствари. Отуда је крађа почетак криминалне активности, а не њен крај. С обзиром да тржишта украдених ствари подстичу на крађе имовине напори полиције не могу остати усмерени само на хапшење онога који је украо одређене ствари, већ и на праћење украдене имовине како би се дошло до продаваца украдених добара и потрошача (Sutton, 2010).

Ризични производи које учиниоци могу злоупотребити за вршење кривичних дела

Поред производа који су мета напада учинилаца кривичних дела због намере да њиховом крађом и продајом (најчешће) остваре добит, у ризичне производе треба сврстати и оне производе које учиниоци кривичних дела користе, односно могу искористити за извршење разноврсних кривичних дела. То су дакле производи који представљају средство извршења кривичног дела,

али се могу наћи на легалном тржишту због тога што правним прописима њихова производња и промет нису ограничени или нису забрањени. Доступност на легалном тржишту није једини проблем, јер се може десити да и ако јесте прописима ограничена или забрањена производња и промет тих производа могуће је да контрола поштовања тих прописа није адекватна те се такви производи опет лако могу набавити на тржишту. Такође, треба имати у виду и трећу категорију производа који се потпуно оправдано налазе на легалном тржишту и код којих ограничавање или забрана производње и промета, нарочито поседовања, не би била нормална с обзиром на намену тих производа. Дакле, полазећи од режима који је успостављен правним прописима на националном нивоу или локалном нивоу (града или општине) за производњу, промет и поседовање одређених производа од стране грађана могу се издвојити три категорије производа:

- 1) производи који подлежу ограничењима или забранама, али је њихова примена слаба;
- 2) производи који не подлежу ограничењима или забранама, а то је неопходно; и
- 3) производи који не подлежу ограничењима или забранама и у односу на које оне не би биле легитимне.

Да би се боље могло разумети на које се ризичне производе у овом делу мисли (без намере да буде исцрпљена листа тих производа, јер то није циљ овог рада, а вероватно не би било ни изводљиво с обзиром на сталне техничке и технолошке иновације) значајно је издвојити још једну поделу тих производа која је од значаја за разматрање неопходности успостављања адекватног режима забране или ограничења. То је класификација код које је критеријум допринос који ти производи могу имати у извршењу кривичних дела. У том смислу треба разликовати:

- 1) производе који омогућавају непосредно проузроковање последице кривичног дела, као крајњег циља учиниоца;
- 2) производе који омогућавају савладавање препрека ка крајњој мети учиниоца; и
- 3) производе који омогућавају ефикасније праћење и надзор потенцијалних објеката напада учинилаца кривичних дела било да је реч о потенцијалним жртвама или њиховој имовини.

Што се тиче производа који омогућавају непосредно проузроковање последице кривичног дела и производа који омогућавају савладавање препрека ка крајњој мети учиниоца може се рећи да између те две групе понекад може доћи до преплитања, а то су они случајеви када се савладавањем препрека заправо омогућава присвајање заштићеног добра (нпр. возила), тј. проузроковање последице, док се у другим случајевима те две групе производа могу разликовати. Као пример може се навести преправљање појединих врста оружја како би се могла користити као класично ватрено оружје, коришћење појединих средстава за савладавање заштитних брава или коришћење разних софтвера који омогућавају неутралисање или избегавање електронских система заштите (Вуковић, 2017). У одговору на могућности злоупотребе појединих производа за савладавање препрека користе се технологије које обезбеђују улазак без кључа (биометријска идентификација, шифра, радио-фреквенцијска идентифи-

кација или апликације путем мобилних телефона која се конектује са бравом путем интернета или преко Bluetooth), бежична звона за врата са камерама путем којих се истовремено успоставља телефонска веза са власником, алармни системи и сигурносне опције за паметне телефоне, таблете и сличне уређаје (Cohen, Burk & Peters, 2016). Многи уређаји имају и апликације за праћење локације у случају нестанка или њихове крађе путем GPS и брисање свих информација са уређаја. Технологија микротачке значајна је такође за откривање украдене имовине (нпр. возила и његових делова).

Савремени развој технологије и могућности паметних телефона и сличних уређаја, а посебно њихово коришћење за комуникацију путем друштвених мрежа, показао је да такви производи код мање опрезних грађана могу олакшати процес виктимизације. Подаци показују да је средином 2016. године у Србији било 4.758.861 корисника Интернета од којих је 3.500.000 користило Facebook (Радојковић и Скакавац, 2019: 219). Дељењем информација о себи, локацијама кретања и планираним активностима путем друштвених мрежа (Facebook, Twitter и сл.) неопрезни грађани могу олакшати потенцијалним учиниоцима кривичних дела надзор потенцијалних жртава (Hirschfield, 2017). Ризик од неовлашћеног надзора и праћења није само присутан код паметних телефона. Норвешки савет потрошача (The Norwegian Consumer Council) анализирао је поштовање права потрошача од стране четири произвођача паметних часовника за децу. У питању су часовници који користе Интернет и који омогућавају родитељима да прате локације своје деце у реалном времену и директно комуницирају са њима (Forbrukerradet, 2017). Ти часовници омогућавају чување имена, фотографија и података о геолокацији. Часовници од два произвођача имали су недостатке због којих су потенцијални нападачи могли приступити подацима о локацијама деце у реалном и протеклом времену и персоналним детаљима, а омогућавали су им и да контактирају децу без знања родитеља. Неколико уређаја преносило је личне податке на сервере у Северној Америци и Источној Азији, у неким случајевима без енкрипције. Један од часовника функционисао је као уређај за слушање допуштајући родитељима или странцу да врши аудио надзор окружења деце без јасне индикације на часовнику. СОС дугме и функција геозоне (енг. geofencing) били су непоуздани и могли су пружити лажан осећај сигурности. Није било начина да се обришу налози корисника из било које од услуга. Најмање код једног производа пратећа апликација дозвољавала је коришћење података деце у сврхе маркетинга, док код остала три то није јасно. Са јефтиним кинеским производима који се увозе и преправљају од стране већег броја локалних продаваца тешко је било открити ко је одговоран за различите производе.

Могућности смањивања ризика кроз дизајнирање производа

Иако је неспорно да превентивни напори с циљем смањивања ризика од крађе за поједине производе треба да обухвате уклањање илегалних тржишта тих украдених производа, значајни напори се предузимају и ка развоју једног

релативно новог приступа за смањивање криминала који се заснива на дизајнирању производа. Превенција криминала кроз дизајн производа обухвата интегрисање заштитних карактеристика у производе (сваки облик физичке имовине или новчане вредности, електронску информацију и компјутерски софтвер) с циљем смањивања њиховог потенцијала да постану мете криминалне активности, као што су крађа, превара и оштећење, као и спречавање њиховог коришћења као средстава за вршење кривичних дела (Lester, 2001). Дизајн обухвата стварање грађевинског окружења, графике, комуникације, система и услуга, чак процедура и социјалних иновација, а криминал се укршта са дизајном на више начина: 1) лоше дизајнирани производи могу бити рањиви на криминал, могу изазвати рањиво понашање међу корисницима, могу подстицати извршење кривичног дела или могу бити злоупотребљени; 2) производи могу бити експлицитно дизајнирани да пруже отпор криминалном нападу или да заштите друге ствари или људе од криминала; 3) генерички дизајн процеса може бити коришћен за побољшање начина на који се спречава криминал и осмишљавање начина прикупљања, организације и размене практичног знања (Ekblom, 2017).

Дизајнирање против криминала је релативно нова дисциплина која има за циљ смањивање учесталости и последица кривичних дела кроз дизајнирање производа, услуга, комуникација и окружења, обезбеђивање когнитивних и практичних алата и ресурса дизајнерима, доказивање и унапређивање социјалних и комерцијалних погодности таквог дизајнирања, анализирање окружења које човек ствара и његовог доприноса криминалу како би се исти смањило и побољшало благостање појединаца и заједница. Дизајнирање против криминала треба почети са разумевањем потреба, жеља, способности, слабости и тежњи корисника одређених производа, окружења, система или услуга у настојању да се осигура да дизајнерска решења буду ефективна, употребљива и одржива (www.designorate.com/design-against-crime/ доступно: 15.4.2018). Криминалози, агенције за превенцију криминала и истраживачи су развили многобројне алате који могу помоћи дизајнерима да размишљају стратешки о дизајнерским решењима за проблем криминала. Један од њих је и Модел животног циклуса криминала који је развио Центар за дизајнерска решења против криминала, а такође је значајан развој 25 техника ситуационе превенције криминала као користан метод за процењивање могућности где треба увести превенцију криминала у дизајн производа у настојању да се у перцепцији преступника повећа напор који треба уложити да би се извршило кривично дело, повећа ризик од откривања и смањи добит од кривичног дела (Design & Technology Alliance Against Crime, 2011).

Неколико производа, попут држача за торбе, столице за спречавање крађе, суптилног сигурносног прстена, уметничког пројекта за банкомате и обруча за бицикле, показују значај дизајнирања производа против криминала (www.designorate.com/design-against-crime/ доступно: 15.4.2018). Специјално дизајниран држач за торбе (енг. Gripper Clips) који је постављен испод стола спречава крађу у ресторанима, баровима и сличним радњама. Исти циљ има и столица за спречавање крађе (енг. Stop Thief Chair) која обезбеђује место где се

торба може окачити на делу на којем се седи чиме се крађа торбе чини веома тешком. Суптилни сигурносни прстен (енг. Subtle Safety Ring) осмишљен је за одбрану од нападача, а састоји се из три дела израђена од нерђајућег челика и сребра тако да се може носити на једном или на три прста, а својим оштрим ивицама служи и као метод одбране од крадљиваца. Пројекат за банкомате (ATM Art project) има за циљ смањивање крађа током коришћења банкомата креирањем виртуелне баријере од уметничких дела како би се обезбедио довољан простор између корисника банкомата и лица која чекају иза њега у реду. Обруч за бицикл (енг. Cyclehoop) је осмишљен као одговор на крађе бицикла пружајући безбедно и лако решење за паркирање бицикла.

Постоје други примери заштите одређених производа који су на мети напада учинилаца кривичних дела. Поједини се ослањају на могућности јединственог обележавања предмета које крадљивци настоје присвојити, као што је кодни број мобилних телефона или форензичко означавање безбојном течностима са својеврсним хемијским кодом (Design & Technology Alliance Against Crime, 2011). IMEI број (енг. International Mobile Equipment Identity) користи се за јединствено идентификовање сваког појединачног мобилног телефона што омогућава да оператери мобилних мрежа онеспособе украдени телефон, као и да украдени телефон буде идентификован, а преступник процесуиран. Форензичко означавање безбојном течностима која се лако наноси на драгоцености и користи за кодирање свих врста ствари подразумева јединствен хемијски код који је регистрован код власника и служи за доказивање власништва. Неможе се видети голим оком и скоро је немогуће уклонити је, а може се идентификовати од стране полиције коришћењем ултраљубичастиг светла.

Добар пример дизајнирања производа с циљем превенције крађа мобилних телефона показује иницијатива у Великој Британији из 2009. године (Design & Technology Alliance Against Crime, 2011). Три тима дизајнера и инжењера осмислила су прототипове иновативних решења у сарадњи са произвођачима мобилних телефона, мрежним оператерима и продавцима. Прво решење обезбеђује повезаност SIM картице и телефона тако да су без SIM картице телефон и подаци закључани, а нова SIM картица захтева корисничко име, лозинку и PIN. Друго решење је картица кључ која омогућава покретање и валидацију телефонске апликације за мобилно плаћање, односно без ње није могуће вршити такво плаћање. Треће решење је мобилни додаток који штити од губитка телефона, крађе или оштећења мобилних уређаја са важним подацима користећи аутоматску синхронизацију података, упозорење на близину и аутоматску имобилизацију/закључавање (Design & Technology Alliance Against Crime, 2011). У трагању за исправном превентивном мером неопходно је анализирати карактеристике сличних производа који нису често објекат напада и теже их је украсти. Карактеристике производа које одвраћају потенцијалне учиниоце од крађе издвојене су у истраживању безбедности мобилних телефона и познате су под акронимом „IN SAFE HANDS” од енглеских речи, што значи да производи отпорни на крађе треба да имају следеће карактеристике: препознатљивост (Identifiable), неутралност (Neutral), видљивост (Seen), повезаност (Attached), могућност проналажења (Findable), извршност (Executable),

скривеност (Hidden), аутоматизованост (Automatic), неопходност (Necessary), могућност детекције (Detectable) и сигурност (Secure) (Whitehead и др., 2008).

Повећање броја људи који поседују предмете који су на мети учинилаца кривичних дела утицало је на раст броја извршених крађа, што се видело на примеру крађа стерео уређаја из аутомобила током 1980-тих година, као и на примеру паметних телефона данас. Међутим, побољшање безбедности грађана утицало је на тренд кривичних дела која су усмерена ка противправном присвајању имовине. Уградња имобилајзера у аутомобиле помогла је смањивању крађа возила, а оперативни систем IOS-7 је имао сличан ефекат на крађе мобилних телефона (Home Office, 2015). Коришћење правне регулативе може допринети променама дизајна производа који могу смањити криминал. Браун (Brown, 2013) подсећа да су електронски имобајлзери у возилима били успешни као превентивна иновација у Аустралији и другде у свету и да постоје лекције које се могу научити из начина на који су имобајлзери уведени, које се могу применити у регулисању дизајна производа од стране владиних тела како би се допринело превенцији криминала. Важно је да проблем буде јасан како би се одлучило да ли је потребна владина интервенција кроз нормативно-правно регулисање. Одређено измештање је прихватљиво, некада је потребно више времена да промена дизајна оствари утицај, ефективност треба пратити током дужег периода, а добит треба да однесе превагу у односу на трошкове регулисања.

Владине интервенције треба да буду усмерене у првом реду ка подстицању добровољне акције произвођача да дизајнирају производе на начин да их учине отпорнијим на криминал, чак и када произвођачи и дизајнери које они запошљавају нису спремни да прихвате део одговорности за своје производе који су мете напада учинилаца кривичних дела. Разлог за одрицање одговорности произвођача може бити то што се ради о фази развоја нових производа код којих још нису познате њихове слабости, то што су очекиване дизајнерске промене скупе или неугодне или је њихова ефективност непозната, разлог може бити и то што се кривична дела која генеришу ти производи могу сматрати тривијалним или је забринутост јавности ограничена, а разлози избегавања промена могу бити и културолошки (Clarke & Newman, 2005). С друге стране, и влада може бити различито орјентисана када је реч подстицању тих иновативних промена, па отуда је идентификовано осам различитих улога које влада може имати у том погледу: 1) улога посматрача (када влада дозвољава промену производа и има неутралну позицију); 2) улогу арбитра (када влада има посредује између представника индустрије и група потрошача); 3) улогу олакшивача (када влада окупља интересне групе или мења прописе који ће олакшати промену); 4) улогу подстрекача (када влада охрабрује произвођаче да учине промене кроз снагу аргумената); 5) улогу финансијера (када влада обезбеђује субвенције или пружа пореске олакшице за производе са жељеним променама); 6) улогу потрошача (када је влада главни наручилац одређених добара и услуга); 7) улогу парничара (када влада покреће судске поступке како би принудила произвођаче да измене своје производе); и 8) улогу законодавца

(када влада иницира измене закона како би принудила произвођаче да мењају дизајн) (Clarke & Newman, 2005).

Закључак

Анализа рањивости појединих производа на крађу, као и анализа могућности злоупотребе појединих производа у сврхе вршења кривичних дела, незаобилазне су активности у склопу савремених настојања да се обезбеди ефикасна контрола криминала. Производи који су често мета напада приликом вршења различитих врста крађа треба да буду јасно идентификовани, а њихове карактеристике које их чине рањивим јасно описане. До таквих сазнања без сумње свакодневно долазе припадници криминалистичке полиције који раде на расветљавању имовинских деликата, захваљујући сопственим запажањима, запажањима оштећених лица и сведока, као и информацијама које се могу добити од информатора, сарадника и других лица која су блиска лицима из криминалне средине. До сада је било уобичајено да се превентивне активности усмеравају ка идентификовању учинилаца повратника, опасних места и жртава повратника, док се идентификовање опасних средстава и рањивих производа није толико истицало. То наравно не значи да се та средства и производи нису уочавали од стране полиције, али се поставља питање у којој мери је полиција била у могућности да иницира планирање и реализацију одговарајућих превентивних мера. Ово посебно из разлога неопходности да се у такав посао укључе субјекти ван полиције, почев од произвођача, представника потрошача, продаваца и наравно надлежних државних органа како би се обезбедио одговарајући нормативно-правни оквир за поступање свих страна. Анализа која је спроведена у овом раду јасно показује да постоји простор за унапређивање ове области – превенције криминала кроз дизајнирање производа, мада је очигледно да дизајнирање није изолован приступ и да се ослања на технике ситуационе превенције криминала.

Класификација ризичних производа који су подложни злоупотреби у сврхе вршења кривичних дела која је дата у другом делу рада треба да подстакне анализу правних прописа који уређују производњу, промет и услове за поседовање одређених производа од стране грађана како би се утврдило да ли евентуално неадекватна нормативно-правна регулатива или неадекватна примена те регулативе доприноси злоупотреби одређених производа. С друге стране, и класификација код које је критеријум допринос који ти производи могу имати у извршењу кривичних дела треба да подстакне криминалистичку анализу у правцу идентификовања ризичних производа у свакој од три наведене подврсте: производе који омогућавају непосредно проузроковање последице кривичног дела, као крајњег циља учиниоца; производе који омогућавају савладавање препрека ка крајњој мети учиниоца; и производе који омогућавају ефикасније праћење и надзор потенцијалних објеката напада учинилаца кривичних дела било да је реч о потенцијалним жртвама или њиховој имовини. Чини се да је подручје унапређивања заштите производа како они не би били

објекат крађе и злоупотребе више од других подстиче учешће разноврсних субјеката из државног и недржавног сектора који могу својим предлозима, техничким решењима и иновацијама допринети промовисању превенције криминала, а тиме и ефикаснијој контроли криминала. Уз то, неопходан је и континуиран рад полиције усмерен ка уклањању илегалних тржишта на којима се могу пронаћи украдени и ризични производи.

Литература:

1. Bowers, Kate & Johnson, Shane (2013): *Understanding theft of 'hot products'*, Problem-solving tools series, no. 12, Office of community-oriented policing services & Center for problem-oriented policing, Washington D.C.
2. Brown, Rick (2013): Regulating crime prevention design into consumer products: learning the lessons from electronic vehicle immobilisation, *Trends & issues in crime and criminal justice*, no. 453, Australian institute of criminology, Canberra.
3. Clarke, Ronald (1999): *Hot products: understanding, anticipating and reducing demand for stolen goods*, Police research series paper 112, Home Office, London.
4. Clarke, Ronald & Newman, Graeme (2005): Modifying criminogenic products: what role for government? in: *Designing out crime from products and systems*, Crime prevention studies, (eds. Clarke, Ronald & Newman Graeme), Willan Publishing, Cullompton Devon.
5. Cohen, Irwin; Burk, Kevin & Peters, Adrienne (2016): Designing out crime through the use of technology, in: *Designing out crime*, (eds. Garis, Len & Maxim, Paul), University of the Fraser Valley, British Columbia, Canada.
6. Cohen, Lawrence & Felson, Marcus (1979): Social change and crime rate trends: a routine activity approach, *American sociological review*, vol. 44, pp. 588-608.
7. Design & Technology Alliance Against Crime (2011): *Designing out crime: A designers' guide*, Design Council, London.
8. Ekblom, Paul (2017): Crime prevention through product design, in: *Handbook of crime prevention and community safety*, (eds. Tilley, Nick & Sidebottom, Aiden), Routledge, Abingdon.
9. Forbrukerradet (2017): *#WatchOut – Analysis of smartwatches for children*, Forbrukerradet, Oslo.
10. Hirschfield, Alex (2017): Analysis for intervention, in: *Handbook of crime prevention and community safety*, (eds. Tilley, Nick & Sidebottom, Aiden), Routledge, Abingdon.
11. Home Office (2015): *Opportunity/security as a driver of crime*, Home Office, London.
12. Lester, Andrew (2001): Crime reduction through product design, in: *Trends & issues in crime and criminal justice*, no. 206, Australian institute of criminology, Canberra.
13. Radojković, Zvezdan & Skakavac, Zdravko (2019): Aktuelni trendovi u oblasti visokotehnološkog kriminala u Republici Srbiji, *Kultura polisa*, 16(39), str. 217-231.
14. Sutton, Michael. (2010): *Stolen goods markets*, Problem-specific guides series, no. 57, Office of community-oriented policing services, Washington D.C.
15. Vuković, Slaviša (2017): *Prevenција kriminala*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd.
16. Whitehead, Shaun; Mailley, Jen; Storer, Ian; McCardle, John; Torrens, George & Farrell, Graham (2008): IN SAFE HANDS: a review of mobile phone anti-theft designs, *European journal on criminal policy and research*, 14(1), pp. 39–60.

RISKY PRODUCTS AND CRIME PREVENTION THROUGH PRODUCT DESIGN

Summary: Some products are more vulnerable to theft because of their specific characteristics. The literature on situational crime prevention has already indicated the general characteristics of these products, which make them more likely to be the target of the perpetrators, and these characteristics are known by the acronym "CRAVED". Also, some researchers have pointed to general characteristics that should help protect at-risk products from attack and that should help deter offenders from stealing them, which are known by the acronym "IN SAFE HANDS". Influenced by these recommendations, crime prevention is increasingly emphasizing the importance of designing products and environments to reduce the risk of crime and to improve the protection of vulnerable products from theft. Therefore, it is justified that, in practice, crime analysis is aimed at detecting products that are the target of offenders and identifying their characteristics in order to find appropriate safeguards. These safeguards should be clearly defined in cooperation between police and manufacturers of vulnerable products, with the support of the competent state authorities, consumer representatives and other interested parties. At the same time, it is necessary, as part of crime analysis, to work on the detection of those products that are misused for committing crimes. Such an approach seems to be still underdeveloped in the practice of crime prevention.

Key words: crime, prevention, risk products, design